

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:1. 2009

Ekonomisk tillväxt, genusarbetsdelning och obetalt hemarbete i historisk belysning*

Av Rodney Edvinsson

Historiska nationalräkenskaper handlar om att upprätta historiska serier över bruttonationalprodukten (BNP) och dess sammansättning.¹ Ett problem med det officiella BNP-måttet är att det inte inkluderar obetalt arbete. Tidsanvändningsstudierna visar samtidigt att mängden arbetade timmar i obetalt hemarbete är lika stor som i betald sektor.² Att exkludera halva ekonomin, i arbetstimmar räknat, från analysen av ekonomisk tillväxt måste betraktas som minst sagt problematiskt, särskilt i ett längre historiskt perspektiv. För tidigare perioder kan det vara svårt att göra en åtskillnad mellan betalt och obetalt arbete enligt moderna definitioner, eftersom större delen av ekonomin var självförsörjande. Detta har också uppmärksammats i tidigare arbeten med historiska nationalräkenskaper för Sverige, utan att problemet fått en tillfredsställande lösning.

Ulla Wikander menar att historiker sällan tar hänsyn till genusarbetsdelningen när de analyserar teknologisk utveckling och arbetsdelning.³ Ett intressant exempel där genusarbetsdelningen beaktas är Anita Nybergs doktorsavhandling. Hon visar att om jordbruksarbetande hustrur betraktas som

* Arbetet med denna artikel har gjorts inom ramen för projektet Sveriges bruttonationalprodukt 1668–2005, som finansieras av Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse. Artikeln är delvis också en förstudie för ett kommande projekt som kommer att fokusera på ekonomisk tillväxt och obetalt hemarbete under efterkrigstiden.

1. Se t.ex. Jørgen Peter Christensen, Riitta Hjerpe, Olle Krantz & Carl-Axel Nilsson, "Nordic historical national accounts since the 1880s", *Scandinavian economic history review*, 43:1 (1995); Rodney Edvinsson, *Growth, accumulation, crisis: with new macroeconomic data for Sweden 1800–2000* (Stockholm 2005); Olle Krantz & Lennart Schön, *Swedish historical national accounts 1800–2000* (Lund 2006).

2. Statistiska Centralbyrån, *Tid för vardagsliv: kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01* (Örebro 2003) s. 62.

3. Ulla Wikander, "Periodisering av kapitalismen – med kvinnor", i Christina Eriksson (red.), *Genus i historisk forskning* (Lund 1993) s. 84–95.

Rodney Edvinsson, f. 1971, är post doc.-forskare vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet. Han är också huvudsamordnare för projektet Historisk monetär statistik för Sverige 1668–2008, som nyligen lanserade en databas på Riksbankens hemsida. Sedan 2005 är han redaktör för *Historia.se – portalen för historisk statistik*.

Adress: Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm
E-post: rodney.edvinsson@ekohist.su.se

förvärvsarbete (vilket är rimligt även om man utgår från officiella metoder, då jordbruksarbete hustrur har utfört en stor del jordbruksarbete), förändrar det vår bild över hur förvärvsfrekvensen bland gifta kvinnor har utvecklats över tid.⁴

Att mäta långsiktig ekonomisk tillväxt ur ett genusperspektiv, exempelvis med obetalt hemarbete inkluderat i bruttonationalprodukten, innebär en del teoretiska utmaningar. En av de största metodologiska svårigheterna för forskare som försöker konstruera historiska nationalräkenskaper är appliceringen av konsistenta definitioner över tid.

I denna uppsats presenteras preliminära beräkningar av arbetad tid inom både förvärvsarbete och obetalt hemarbete samt olika skattningar av BNP-tillväxten främst för perioden 1964–2000. Uppskattningarna grundas på bearbetningar av tidsanvändningsstudier. Efterkrigstiden är central att studera, inte minst med tanke på den genomgripande omvandlingen av genusarbetsdelningen under perioden.

Bruttonationalprodukten som mått

Bruttonationalprodukten mäter den samlade produktionen i ett land. De två vanligaste sätten att beräkna BNP är från användningssidan och från produktionssidan. Från användningssidan beräknas BNP som summan av privat och offentlig konsumtion, investeringar och nettoexport (export minus import). Från produktionssidan beräknas BNP som summan av alla bruttofördlingsvärden (värdet av bruttoproduktionen minus insatsförbrukning). En tredje mindre vanlig metod är att beräkna BNP från inkomstsidan, och blir då summan av löner, kollektiva avgifter, avskrivningar på fasta tillgångar och nettoöverskott.⁵ Dessa tre metoder skall i teorin ge samma resultat (förutsatt att samma typ av pris används), även om det i nationalräkenskaperna uppstår en statistisk diskrepans.

BNP är ett problematiskt och kontroversiellt mått ur många synvinklar. BNP kan mätas på olika sätt, vilket kan ge olika resultat. Bilden av BNP som något entydigt är felaktig.

En fråga berör vilka aktiviteter som skall ingå i BNP och hur dessa skall värderas. Mätning av BNP tar sin utgångspunkt i att olika varor och tjänster prissätts på en marknad. Då det obetalda hemarbetet inte har ett pris exkluderas

4. Anita Nyberg, *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets- och förvärvsdeltagande 1930-talet–1980-talet* (Linköping 1989).

5. Edwinsson (2005) s. 51–53.

det från de officiella beräkningarna av BNP.⁶ I de internationella riktlinjerna för att konstruera nationalräkenskaper rekommenderas att satelliträkenskaper upprättas som också inkluderar obetalt hemarbete och andra typer av aktiviteter utanför marknaden (såsom ideellt arbete).⁷ De flesta länders statistikbyråer – däribland Statistiska centralbyrån i Sverige – har ännu inte följt denna rekommendation. Office for National Statistics i Storbritannien ligger längst fram i forskningsfronten med publicerade experimentella räkenskaper över hushållsproduktionen. Statistikcentralen i Finland har nyligen också upprättat satelliträkenskaper för obetalt hemarbete.⁸

Frågan gäller ytterst var den så kallade produktionsgränsen skall sättas, det vill säga gränsen mellan produktiva och personliga (improduktiva) aktiviteter. Ekonomer har historiskt sett också ändrat sin uppfattning om vad som skall inkluderas i produktionen och de är sinsemellan inte överens i dag.⁹ På 1700-talet ansåg fysiokraterna i Frankrike att endast jordbruksproduktionen var produktiv. Adam Smith och andra klassiska ekonomer ansåg att bara varuproduktionen var produktiv medan tjänster var improduktiva. Marx hade två definitioner av produktiv verksamhet: aktiviteter som genererar nya nyttigheter (bruksvärden) i allmänhet och aktiviteter som producerar ett mervärde för kapitalet. Marx' syn brukar ibland blandas ihop med Adam Smiths, men Marx ansåg till skillnad från Smith att vissa tjänster var produktiva. Neoklassiska ekonomer menade i princip att allt arbete är produktivt så länge någon är beredd att betala för det, och de bröt därmed med den tidigare uppfattningen att tjänster är improduktiva. BNP-begreppet som sådant är delvis en keynesiansk konstruktion. Syftet var främst att få ett produktionsmått som kunde vägleda den makroekonomiska politiken. Den keynesianska traditionen betonade de faktiska monetära flödena. Då hamnade det obetalda hemarbetet utanför BNP, eftersom det inte utförs mot en monetär ersättning.

6. Inter-Secretariat Working Group on National Accounts, *System of national accounts 1993* (Brüssel m.fl. 1993) s. 5, 124.

7. Inter-Secretariat Working Group on National Accounts (1993), s. 491.

8. Sue Holloway, Sandra Short & Sarah Tamplin, *Household satellite account (experimental) methodology* (London 2002); Perry Francis & Harminder Tiwana, "Unpaid household production in the United Kingdom, 1995–2000", *Economic Trends*, January 2004, s. 58–66; Johanna Varjonen & Kristiina Aalto, *Household production and consumption in Finland 2001: household satellite account* (Helsingfors 2006).

9. Edvinsson (2005) s. 17f., 46–48; Anwar Shaikh & Ahmet Tonak, *Measuring the wealth of nations: the political economy of national accounts* (New York 1994).

Tredje personen-kriteriet

Olika studier som inkluderar obetalt hemarbete i produktionen brukar utgå från det så kallade tredje personen-kriteriet.¹⁰ Om en aktivitet kan delegeras ut till en annan person än den som får nytta av aktiviteten definieras den som produktiv. Produktiva aktiviteter särskiljs därmed från personliga aktiviteter. Matlagning är till exempel en produktiv aktivitet då den kan delegeras till en annan person. Sömn är däremot en personlig aktivitet då ingen kan sova i någons ställe.

Ett problem med tredje personen-kriteriet är att det är en operationell definition som egentligen inte säger vad produktiv verksamhet eller produktivt arbete *är* för någonting. Definitionen är i den bemärkelsen inte analytisk.

De tidsanvändningsstudier som baseras på tredje personen-kriteriet brukar dela upp dygnet i fem olika typer av aktiviteter: förvärvsarbete (där arbetsresor ingår), obetalt hemarbete, studier, personlig omvårdnad samt fri tid.¹¹ Studier räknas inte som produktiv verksamhet enligt detta kriterium, då egna studier inte kan delegeras åt någon annan. Samtidigt diskuteras det i dag huruvida inte utbildning skall ingå i investeringsbegreppet. Då borde egentligen studier betraktas som en produktiv aktivitet. Även om ingen kan studera åt mig att bli IT-tekniker, kan en tredje person utbilda sig till IT-tekniker och därefter hjälpa mig när min dator krånglar.¹²

Vad som kan delegeras till en tredje person beror delvis på sammanhanget. Den teknologiska utvecklingen kan också innebära en förändring i detta hänseende, utan att detta egentligen förändrar en aktivitets grundläggande karaktär. Anita Nyberg nämner exempelvis barnafödande, som i dag kan delegeras till surrogatmödrar, något som inte varit möjligt tidigare.¹³

Tredje personen-kriteriet förutsätter att allt arbete är produktivt. Stöld och mord kan till exempel mycket väl delegeras till en tredje person. Många personer utför dessa aktiviteter som ett yrke. Men är stöld och mord en form av produktion? Dessa skall exkluderas i BNP enligt internationella riktlinjer, då de inbegriper ett nollsummespel, även om de genererar monetära flöden.

10. Margaret Reid, *Economics of household production* (New York 1934) s. 6–11; Luisella Goldschmidt-Clermont, "Monetary valuation of non-market productive time – methodological considerations", *Review of income and wealth*, 39:4 (1993) s. 420.

11. Statistiska Centralbyrån (2003).

12. Ett liknande resonemang förs i Helene Brodin, *Oavlönad på heltid eller deltid: en diskussion om möjligheterna att uppskatta det oavlönade hemarbetets omfattning och värde* (Umeå 1999) s. 8.

13. Anita Nyberg, "Makt, kön och BNP" i Göran Ahrne & Inga Persson (red.), *Familj, makt och jämställdhet: rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*, SOU 1997:138 (Stockholm 1997) s. 87f.

Militära tjänster, prostitution och knarkhandel skall däremot inkluderas i BNP enligt samma riktlinjer.¹⁴

Enligt Karl Polanyi måste uppdelningen mellan den ekonomiska och icke-ekonomiska sfären förstås historiskt, och ekonomin ses som inbäddad i institutionella och icke-ekonomiska relationer.¹⁵ Att sätta ett pris på den ekonomiska aktiviteten är ett fenomen som uppstod med marknadsekonomin – då uppdelningen mellan det ekonomiska och det icke-ekonomiska blev skarpare – och är meningslös för en självförsörjningsekonomi utan kontakter med marknader.

Det finns slutligen de som ifrågasätter uppdelningen mellan produktiv och improduktiv verksamhet.¹⁶ Till exempel skulle sömn kunna betraktas som att man reproducerar sin egen kropp och därmed betraktas som produktiv. Även förvärvsarbete förutsätter att man har sovit och på så sätt har reproducerat den egna arbetskraften för att kunna utföra sina givna arbetsuppgifter.

Enligt min mening bör en analytisk definition av arbete ta fasta på att det är en målmedveten aktivitet vars syfte ligger utanför handlingen som sådan. Däri skiljer sig arbetet från exempelvis sömn eller fritid. Men för att vara produktion måste arbetet också frambringa en ny nytthet. Detta är i linje med flera olika ekonomiska riktningars syn på arbete. Karl Marx har menat att arbete måste förstås som en distinkt mänsklig aktivitet. Ett bi som bygger vaxceller planerar inte sina moment. Resultatet av verksamheten finns däremot ideellt i arbetarens medvetenhet redan innan arbetet sätts igång.¹⁷ Den neoklassiska ekonomen Alfred Marshall har definierat arbete som varje slags ansträngning som inriktas mot ett mål annat än det nöje som fås genom aktiviteten som sådan. Han betraktar allt arbete som produktivt, utom sådant arbete som inte uppnår det mål som aktiviteten ifråga var inriktad mot.¹⁸

Även om uppdelningen mellan arbete och icke-arbete respektive produktion och icke-produktion är problematisk och i mångt och mycket historiskt bestämd, är det enligt min mening nödvändigt med en operationell definition för att kunna undersöka exempelvis hur genusarbetsdelningen har förändrats över tid. Tillämpande av en definition i ett sammanhang står heller inte i

14. Inter-Secretariat Working Group on National Accounts (1993) s. 126.

15. Karl Polanyi, "The economy as instituted process" i Karl Polanyi, Conrad Arensberg & Harry Pearson (red.), *Trade and market in the early empires: economies in history and theory* (New York 1957) s. 243–250.

16. Se exv. Michael Hardt & Antonio Negri, *Empire* (Cambridge 2000) s. 402.

17. Karl Marx, *Kapitalet: kritik av den politiska ekonomin*, 1: kapitalets produktionsprocess (Lund 1981 [1867]) s. 153f.

18. Alfred Marshall, *Principles of economics* (London 1920) s. 65.

motsättning till att tillämpa en annan definition för ett annat syfte. Mot denna bakgrund laboreras i föreliggande artikel endast med produktion enligt "tredje personen-kriteriet". Trots de invändningar som kan göras mot kriteriet är det ganska användbart för att dra en gräns mellan arbete och andra typer av aktiviteter. Det är också detta kriterium som används i de tidsanvändningsstudier som denna artikel utgår ifrån.

Metoder att skatta värdet för det obetalda hemarbetet

En teoretisk utmaning är hur man skall värdera det obetalda arbetet, då det ju inte är prissatt. Inom nationalräkenskaperna brukar man tilldela sådana typer av produktion ett fiktivt pris, baserat på priset för liknande tjänster. Det fiktiva priset kan dock vara olika i olika sammanhang.

Det skattade monetära värdet av det obetalda hemarbetet i olika industriländer skiljer sig kraftigt mellan olika forskningsstudier beroende på vilken metod som appliceras.¹⁹ *Input*-ansatsen innebär att hushållsarbetet beräknas från kostnadssidan, där olika löneserier används för att värdera nettoförädlingsvärdet. *Output*-ansatsen innebär att man direkt multiplicerar antal kilo tvätt, kvadratmeter rum som städas, antal tillagade måltider etcetera med ett lämpligt marknadspris.²⁰ Genom att dra av värdet av insatsförbrukningen erhålls förädlingsvärdet.²¹ Nivån på de löner respektive marknadspriser som används för att göra skattningar kan skilja sig ganska mycket från varandra.

Det går i det sammanhanget inte att bortse från olika subjektiva värderingar. Om man tittar på matlagning i hemmet kan det vara rimligt att anta att antalet utspisade måltider per arbetad timme är lägre inom den obetalda

19. Ann Chadeau, "Measuring household activities: some international comparisons", *Review of income and wealth*, 31:3 (1985) s. 237–255; John Fitzgerald & John Wicks, "Measuring the value of household output: a comparison of direct and indirect approaches", *Review of income and wealth*, 36:2 (1990) s. 129–141; Nancy Folbre & Barnet Wagman, "Counting housework: new estimates of real product in the United States, 1800–1860", *The journal of economic history*, 53:2 (1993) s. 275–288; Goldschmidt-Clermont (1993); John Fitzgerald, Mathew Swenson & John Wicks, "Valuation of household production at market prices and estimation of production functions", *Review of income and wealth*, 42:2 (1996) s. 165–180; Luisella Goldschmidt-Clermont & Elisabetta Pagnossin-Aligisakis, "Households' non-SNA production: labour time, value of labour and of product, and contribution to extended private consumption", *Review of income and wealth*, 45:4 (1999) s. 519–529; Steven Landfeld & Stephanie McCulla, "Accounting for nonmarket household production within a national accounts framework", *Review of income and wealth*, 46:3 (2000) s. 289–307; Holloway, Short & Tamplin (2002); Francis & Tiwana (2004); Katharine Abraham & Christopher Mackie (red.), *Beyond the market: designing nonmarket accounts for the United States* (Washington DC 2005); Tony Atkinson (red.), *Atkinson review: final report: measurement of government output and productivity for the national accounts* (Hampshire & New York 2005); Varjonen & Aalto 2006.

20. Anita Nyberg, *Hemarbetets volym och värde* (Linköping 1995); Nyberg (1997).

21. Eurostat, *Household production and consumption: proposal for a methodology of household satellite accounts* (Luxemburg 2003) s. 11–14.

sfären än inom exempelvis restaurangbranschen. Men då tar man inte hänsyn till att den "tjänst" som erbjuds i hemmet i form av en måltid är något anorlunda än den "tjänst" som erbjuds i en restaurang. I restaurangens "tjänst" ingår exempelvis inte en "hemmiljö". Det obetalda arbetet kan antagligen värderas på olika sätt, och det kan finnas en poäng med att presentera olika serier över BNP inklusive obetalt hemarbete beroende på hur och i vilket syfte en sådan BNP-serie skall användas snarare än att sträva efter att bara utgå från ett enda mått.

De viktigaste bidragen till att inkludera obetalt hemarbete i beräkningar av svensk bruttonationalprodukt har gjorts av forskare som konstruerat historiska nationalräkenskaper. Detta är inte någon slump, då det är just i ett längre historiskt perspektiv som ett exkluderande av obetalt hemarbete från beräkningar av den samlade produktionen blir som mest problematisk.

National income of Sweden 1861–1930 presenterade en beräkning av svensk nationalinkomst (ett begrepp som avvek något från det moderna BNP-måttet) för perioden 1861–1930 redan på 1930-talet, vilket var ett av de tidigaste internationella försöken att konstruera nationalräkenskaper för en så pass lång period.²² Denna innehöll också en skattning av hemarbetets värde, både det betalda och det obetalda. Två serier presenterades över nationalinkomsten, en där det obetalda hemarbetet inkluderades och en där det exkluderades. Enligt uträkningarna uppgick det obetalda hemarbetet till drygt 20 procent av den övriga nationalinkomsten för större delen av perioden.

En liknande metod användes av Olle Krantz för att skatta det obetalda hemarbetet för hela perioden 1800–1980.²³ För år 1950 motsvarar Krantz' skattning av värdet för obetalt hemarbete 14 procent av BNP och för 1980 endast 6 procent av BNP.

Det låga värdet för obetalt hemarbete enligt den metod som användes i *National income of Sweden 1861–1930*, och senare av Olle Krantz, berodde på att studierna bara inkluderade det hemarbete som utfördes av icke-förvärvsarbetsande kvinnor. Vidare användes löneserier för hembiträden, vilka historiskt sett betalats en mycket lägre lön än andra förvärvsarbetsande, för att värdesätta det obetalda arbetet.

22. Erik Lindahl, Einar Dahlgren & Karin Kock, *National income of Sweden 1861–1930* (London & Stockholm 1937); Jan Bohlin, "Swedish historical national accounts: the fifth generation", *European review of economic history*, 7:1 (2003) s. 73–97.

23. Olle Krantz, *Historiska nationalräkenskaper för Sverige*, 6: husligt arbete 1800–1980 (Lund 1987). Det obetalda hemarbetet har dock inte tagits med i Krantz & Schön (2006) se s. 18. En fortsättning av Olle Krantz' serie (med vissa modifikationer) fram till 1993 presenteras i Brodin (1999).

Skattningar av obetalt hemarbete har också gjorts på basis av olika tidsanvändningsstudier, där all typ av obetalt hemarbete har inkluderats, även det som utförts av förvärvsarbetande. Tidsanvändningsstudier för hela dygnet har i Sverige genomförts endast för några få år.²⁴ Det försvårar arbetet med att räkna ut årliga förändringar i det obetalda hemarbetets värde.

Åke Tengblad, som använde sig av löneserier för anställda inom den offentliga hälsovården och omsorgen för att prissätta obetalt hemarbete, skattade det obetalda hemarbetet till mellan 24 och 35 procent av BNP i Sverige under perioden 1965–1980.²⁵ Antalet arbetade timmar i obetalt hemarbete var dock på ungefär samma nivå som inom den betalda sektorn, vilket skulle betyda att varje arbetad timme i obetald sektor producerade ett värde som var klart mindre än det värde som producerades under en timme i betald sektor.

Helene Brodin har använt en liknande metod som Åke Tengblad. Hon presenterar en årlig serie för perioden 1970–1995, som visar att produktionen av oavlönat arbete stod för 30–40 procent av BNP under perioden i fråga.²⁶

Det kan dock diskuteras huruvida obetalt hemarbete verkligen är mycket mindre produktivt än övriga delar av ekonomin. I en studie från 2003 använde sig Märta Bergman av prislister från hemserviceföretag för att värdera obetald tjänsteproduktion, och kom fram till att det obetalda arbetet genererade lika mycket förädlingsvärde som det betalda arbetet, vilket skulle tyda på att (arbets)produktiviteten var ungefär densamma i betald och obetald sektor.²⁷ Detta beror förstås på att den tjänst som hemserviceföretag erbjuder värderas på ett annorlunda sätt än till exempel liknande tjänster som erbjuds av restauranger eller tvättinrättningar.

Tidsanvändningen 1964 och 2000/2001

För beräkningar av arbetade timmar och BNP inklusive obetalt hemarbete fokuserar denna artikel på bearbetningar av tidsanvändningsstudier för 1964 och 2000/2001.²⁸ Endast det obetalda hemarbete som utförts av personer i arbetsför ålder, 20–64 år, beaktas, även om personer under 20 år och över 64

24. Socialstyrelsen, *Hemarbete och servicekontakter: två kartläggande undersökningar utförda av Familjeberedningen*, SOU 1965:65 (Stockholm 1965); Statistiska centralbyrån, *Levnadsförhållanden. Rapport nr 2: sysselsättning och arbetsplatsförhållanden 1974* (Stockholm 1976); Statistiska centralbyrån, *Så använder vi tiden – preliminär rapport från tidsanvändningsundersökningen* (Örebro 1988); Statistiska centralbyrån, *Tidsanvändningsundersökningen 1990/91* (Örebro 1992); Statistiska centralbyrån (2003).

25. Åke Tengblad, "Hushållsarbete och BNP-beräkningar", *Statistisk tidskrift*, 19:3 (1981) s. 179–184.

26. Brodin (1995) s. 20.

27. Märta Bergman, "Hemarbetet och BNP", *Ekonomisk debatt*, 31:3 (2003) s. 60–67.

28. Socialstyrelsen (1965) respektive Statistiska centralbyrån (2003).

år har utfört en hel del hemarbete. Denna begränsning styrs av källmaterialet. Tidsanvändningsstudien för år 2000/2001 presenterar visserligen tidsanvändning för personer i åldern 65–84 år, men för tidigare år saknas dylika data.

Tidsanvändningsstudien för år 1964 är på flera sätt bristfällig utifrån behovet att kunna beräkna det totala antalet arbetade timmar i hela samhället. Syftet var i första hand att undersöka tidsfördelningen mellan olika aktiviteter hos barnfamiljer och vilken inverkan ytterligare barn hade för denna tidsfördelning. Resursbrist gjorde också att studien för år 1964 bara undersökte tidsanvändningen under vardagar, men inte under veckosluten. En annan brist är att resultaten presenteras som medianvärden. Summerar man dessa får man inte automatiskt 24 timmar utan bara runt 16 timmar. Hade resultaten däremot presenterats som aritmetiska medelvärden hade summan automatiskt blivit 24 timmar. Anledningen till denna diskrepans är en skev fördelning inom olika grupper för den tid som ägnas olika aktiviteter. Om till exempel bara en tredjedel av kvinnorna förvärvsarbetar blir medianen noll timmars förvärvsarbete, medan medelvärdet förstås blir positivt.

Ändå tror jag att materialet för år 1964 ger en bra grund för vidare uträkningar, och i denna artikel har jag gjort vissa antaganden för att beräkna tidsanvändningen för detta år. En del bearbetningar behöver även göras för tidsanvändningsstudien för 2000/2001.

Materialet för år 1964 presenterar också den procentuella andel som utförde en viss typ av aktivitet samt medianvärdet i kvartar för dessa användare. Om man multiplicerar dessa värden (procenten gånger medianvärdet) och summerar för hela dygnet får man en produktsumma på ungefär 22–23 timmar för "husmor" respektive "man" för olika familjetyper. Den resterande tiden har jag distribuerat mellan de olika aktiviteterna. En del konstigheter förekommer dock, exempelvis att bara 95 procent av männen ägnade sig åt aktiviteten "vila/sömn". Man kan undra om det är rimligt att 5 procent av männen över huvud taget inte sov under dygnet. Jag har tolkat detta som en felkodning och antagit att alla personer ägnade sig åt "vila/sömn" under ett dygn.

År 1964 var arbetsveckan 45 timmar, vilket märks i materialet då männen tenderade att förvärvsarbete nio timmar per dag.²⁹

I tidsanvändningsstudien för 2000/2001 konstateras att jämförelsen mellan hemarbete och förvärvsarbete inte är könsneutral.³⁰ Medan förvärvsar-

29. Arbetstidens uppläggning kunde dock variera. T.ex. arbetade man varannan lördag bland vissa yrkesgrupper.

30. Statistiska Centralbyrån (2003) s. 28.

bete är bruttotid, där pauser och andra aktiviteter under arbetstid ingår, är hemarbetet nettotid, där pauser kodats som fri tid. Kvinnors fria tid är också mer fragmentiserad än männens. I studien konstateras att om kortare pauser och avbrott räknas till hemarbete så ökar den totala arbetstiden för kvinnor. Hur mycket beror på hur pauserna definieras.

Tidsanvändningsstudien för år 1964 är något annorlunda upplagd, men ett liknande resonemang skulle också kunna föras kring dess resultat. Studien baseras på uppdelning i kvartar, och dessa har kategoriserats i enlighet med den huvudsakliga aktivitet som utfördes under denna kvart. En aktivitet som bara utfördes under fem minuter kom därför inte med.

Att göra ett rimligt antagande om tidsanvändningens fördelning under veckoslut för år 1964 är problematiskt. För det syftet jämför jag dels tidsanvändningen under veckodagar 1964, dels skillnaden mellan tidsanvändningen mellan veckodagar och veckoslut 2000/2001. Bland annat gör jag ett antagande att män ägnade sig åt lika mycket hemarbete respektive förvärvsarbete under veckoslut år 1964 som 2000/2001 (männens hemarbete bestod huvudsakligen av underhållsarbete). För kvinnor har jag däremot antagit att hemarbetet under veckoslut var större år 1964 än 2000/2001.

Undersökningen för tidsanvändningen 2000/2001 genomfördes under perioden september–maj, medan tidsanvändningsundersökningen för 1964 genomfördes under mars och april. I båda fallen utelämnas alltså sommarperioden. Då kvinnor tenderar att arbeta mer totalt sett under veckoslut (medan männen tenderar att arbeta mera totalt sett under vardagar), kan man anta att detta även gäller sommarledigheten. Kvinnors arbete är antagligen inte bara mera spritt under dygnet och veckan, utan också under hela året. Ett vägt medelvärde för året som inte tar hänsyn till sommarledigheten riskerar därför att underskatta kvinnors arbetsinsats. Detta försöker jag dock att korrigera genom att anta att tidsanvändningen på vardagar varit densamma under semestern som under veckoslut. Hänsyn tas då till ändrad arbetstidslagstiftning mellan 1964 och 2000/2001. År 1964 hade fyra veckors lagstadgad semester precis införts medan den lagstadgade semestern var fem veckor 2000/2001.³¹ Skillnaden blir dock ganska liten i detta hänseende. Enligt tidsanvändningsstudien 2000/2001 arbetade män i genomsnitt 15 minuter mer per dygn än kvinnor (i hemarbete och förvärvsarbete totalt), och denna skillnad krymper till 8 minuter enligt mina beräkningar om sommarledigheten tas med. Om

31. Se Kurt Eriksson, *Arbetstiden – lag eller avtal*, SOU 2001:91 (Stockholm 2001).

man tar hänsyn till skillnaden mellan netto- och bruttoarbetstid innebär detta att kvinnan antagligen arbetade något mer än mannen 2000/2001.

Tabell 2 presenterar det totala antalet arbetade timmar för olika aktiviteter, vilket beräknats genom att multiplicera arbetade timmar per genomsnittligt dygn och person i åldern 20–64 år med antal personer i samma åldergrupp och med 366 (både 1964 och 2000 var skottår). För olika aktiviteter inom den betalda sektorn baseras de arbetade timmarna på material som presenteras i min avhandling. En diskrepans uppstår dock mellan beräkningarna enligt tidsanvändningsstudierna och den som där tillämpats, vilket presenteras i tabell 2.

Arbetade timmar har i avhandlingen beräknats efter Statistiska centralbyråns, SCB:s, äldre metoder innan övergången till SNA 93 i mitten av 1990-talet. De nya serierna som SCB presenterar har däremot kraftigt uppvärderat mängden arbetade timmar.³²

År 2000 förvärvsarbetades det 6 886 miljoner timmar (exklusive arbetsresor) enligt mina beräkningar från tidsanvändningsstudien. Hänsyn har dock inte tagits till att personer under 20 år och över 64 år utfört visst förvärvsarbete. Men det kan också vara så att bland bortfallen i tidsanvändningsstudierna har en (jämfört med populationen) större andel utgjorts av personer med en lägre förvärvsintensitet. Vidare är det möjligt att arbetade timmar under sommaren kan ha varit lägre än vad jag antagit. Det ena kan därför mycket väl kompensera för det andra.

I min tidigare undersökning beräknas att det förvärvsarbetades 6 449 miljoner timmar år 2000, vilket alltså är lägre än i tidsanvändningsberäkningarna. Å andra sidan förvärvsarbetades det 7 062 miljoner timmar enligt SCB:s senaste data,³³ vilket är högre än vad tidsanvändningsberäkningarna anger. För år 1964 var arbetade förvärvstimmarna också något högre enligt tidsanvändningsberäkningarna än enligt min avhandling, vilket påvisar en konsistens över tid. Detta tyder i min mening på att beräkningarna utifrån tidsanvändningsstudierna, trots de olika antaganden som görs, kanske inte är mycket mer osäkra än de metoder som har använts av SCB över tid för beräkningar av arbetade timmar i förvävssektorn.

Från tabell 2 kan utläsas att kvoten mellan arbetade timmar i förvävsar-

32. Se Edvinsson (2005) för en vidare diskussion.

33. "Nationalräkenskaper, detaljerade årsberäkningar 1993–2005 (publ. 2008-02-29)", <http://www.scb.se/statistik/NR/NR0102/2007A01O/TabellpaketarsSM_2005_publ_2008-04-28.xls>, 10/5 2008.

bete och i hemarbete var ungefär densamma år 1964 som år 2000. Detta bekräftar Anita Nybergs hypotes om att mängden förvärvsarbete i förhållande till hemarbete har varit relativt konstant över tid.³⁴ Den stora förändringen handlar i stället om hur män och kvinnor fördelat sin tid på förvärvsarbete respektive obetalt hemarbete, vilket hänger ihop med den ökande förvärvsfrekvensen bland kvinnor.

Den totala arbetstiden i både obetalt hemarbete och förvärvsarbete har minskat för kvinnor likväl som för män, mer dock för de förra. Kvinnor arbetade 49 minuter mer per dygn än männen år 1964, medan männen arbetade 8 minuter mer än kvinnor per dygn 2000/2001 (kvinnor studerade dock 7 minuter mer än männen per dygn). Gapet mellan kvinnor och män har alltså minskat med nästan en timme per dygn.

Den stora förändringen är att kvinnor ökat sin andel i det betalda förvärvsarbetet och att männen ökat sin andel i det obetalda hemarbetet (se figur 1). Medan förvärvsarbetet stod för 28 procent av kvinnors totala arbete år 1964, ökade denna andel till 44 procent 2000/2001. För männen minskade däremot andelen förvärvsarbete från 78 till 61 procent under samma tidsperiod. Ojämligheten mellan könen i form av att mäns arbete fortfarande huvudsakligen är betalt och kvinnors huvudsakligen obetalt kvarstod dock 2000/2001. Den tidigare genusarbetsdelningen har också reproducerats i form av en könssegregerad arbetsmarknad, där kvinnor i genomsnitt betalas lägre löner än män.

Det nya och det gamla tjänstesamhället

Under de senaste årtionden har det förts en diskussion om att vi gått från ett industriellt samhälle till ett postindustriellt tjänstesamhälle.³⁵ Denna diskussion har tenderat att endast beakta betalt arbete. Ju längre tillbaka i tiden vi går desto större del av tjänsterna har utförts i hemmet av obetald arbetskraft. Det kan mot denna bakgrund finnas fog för att prata om ett tidigt tjänstesamhälle redan innan industrisamhället.³⁶

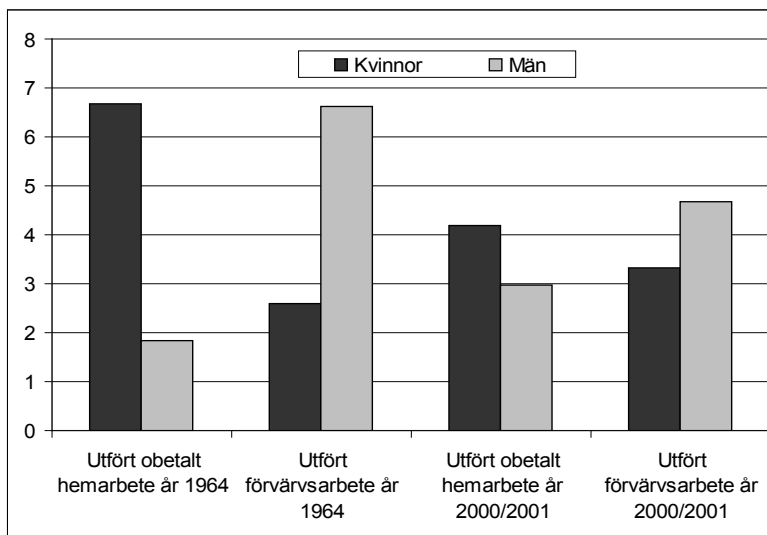
Vad som exakt menas med tjänste-, industri- respektive jordbruksamhälle råder det något olika uppfattningar om. En definition är att en majoritet av den produktiva verksamheten är inriktad på tjänster, industri respektive

34. Nyberg (1997) s. 94f.

35. Daniel Bell, *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting* (New York 1973); Frank Webster, *Theories of the information society* (London & New York 2002).

36. Se Christensen, Hjørppe, Krantz & Nilsson (1995).

Figur 1: Kvinnors och mäns utförda arbete i timmar ett genomsnittligt dygn (baserat på årets alla dagar) 1964 och 2000/2001

Källa: Bearbetningar av Socialstyrelsen (1965) och Statistiska centralbyrån (2003).

jordbruk, vilket kan beröra sammansättningen för förädlingsvärde, arbetade timmar eller sysselsättning.³⁷ Ett problem med denna definition är att den produktiva aktiviteten aldrig varit huvudsakligen inriktad på industriproduktion, speciellt inte om vi även tar hänsyn till obetalt hemarbete.

En annan definition är att tjänster, industri respektive jordbruk utgör den mest dynamiska delen av ekonomin. Att industrin övertog rollen från jordbruket som den dynamiska sektorn i slutet av 1800-talet kan nog de flesta historiker vara överens om. Att tjänster övertog rollen som den mest dynamiska sektorn i slutet av 1900-talet är en mer tveksam slutsats. Tjänster är en mer heterogen kategori av aktiviteter än jordbruk och industri. Många samhällsvetare talar hellre om ett så kallat informationsamhälle, där informationsproduktionen (snarare än alla tjänster) anses utgöra den mest dynamiska sektorn. Kunskap har dock historiskt alltid varit en stark drivkraft för ekonomisk utveckling. En stor del av kunskapsproduktionen är dessutom knuten till industrisektorn. Många tjänster är industrirelaterade, och en del

37. Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm 2000) s. 455–463.

av de tjänster som tidigare utfördes inom industriföretagen har under slutet av 1900-talet lagts ut på entreprenad till andra företag och därmed omklassificerats till tjänstesektorn.³⁸

I min avhandling har jag tagit fram data över total sysselsättning för perioden 1850–2000 och förädlingsvärden för perioden 1800–2000.³⁹ Jag har även konstruerat en serie över antalet ”hemmafruar” som stod utanför den officiellt uppmätta sysselsättningen. Figur 2 presenterar industrins, jordbrukets och tjänsternas procentandel av det totala antalet sysselsatta 1850–2005 baserat på dessa data. Figuren visar att industrin ökade sin andel av sysselsättningen kontinuerligt fram till 1960-talet. Tjänsternas andel ökade jämsides med industrisektorns andel av de sysselsatta. Som mest sysselsatte industrisektorn 42 procent år 1965, och den utgjorde som mest 42 procent av BNP under första halvan av 1960-talet. År 1965, under industrisamhällets höjdpunkt, stod tjänstesektorn för 46 procent av de sysselsatta, det vill säga för mer än industrisektorn.

Sedan 1960-talet har industrins andel i sysselsättningen gått ned kraftigt, medan tjänstesektorn fortsatt att expandera. Från att ha stått för 42 procent av den officiella sysselsättningen år 1965 hade industrins andel fallit till 26 procent år 2000. Detta fall blir dock mindre dramatiskt om man räknar in ”hemmafruar” i arbetskraften. Medan industrin stod för 33 procent av arbetskraften inklusive ”hemmafruarna” år 1965 sjönk denna andel till 24 procent år 2000. Ett fall på 16 procentenheter reduceras med andra ord till ett fall på 7 procentenheter. Framför allt är det den offentliga sektorns expansion som gått hand i hand med en nedgång för antalet ”hemmafruar”. Industrin och industrirelaterade tjänster stod för 65 procent av antalet sysselsatta år 1965 och för 57 procent år 2000. Inkluderas hemmafruarna i sysselsättningen stod industrin och industrirelaterade tjänster för 51 procent av antalet sysselsatta år 1965, vilket ökade till 54 procent år 2000.

En liknande analys kan göras av hur sammansättningen för arbetade timmar har förändrats. I tabell 2 presenteras det totala antalet timmar i förvärvsarbete (exklusive arbetsresor) åren 1964 och 2000 fördelat på olika typer av aktiviteter. Tabellen visar på en kraftig tillbakagång för industrins andel av de förvärvsarbetade timmarna – från 44 procent år 1964 till 28 procent år 2000. Tjänsternas andel av de förvärvsarbetade timmarna ökade samtidigt från 45

38. Edvinsson (2005) s. 154–165.

39. Dessa data finns i elektronisk form på *Historia.se – Portalen för historisk statistik*, <<http://www.historia.se>>, 15/9 2008.

procent till 69 procent (se figur 3). Detta tycks bekräfta bilden av att vi gått från ett industriellt samhälle till ett tjänstesamhälle. Andelen arbetade timmar i industrin och de industrirelaterade tjänsterna har visserligen gått ned något, men låg fortfarande på 71 procent år 2000. Icke-industriella tjänster, som jag kallar för reproduktiva tjänster då de huvudsakligen är inriktade på att "bearbeta" människor och sociala relationer, har ökat sin andel från 21 procent till 38 procent.⁴⁰

Detta tar dock inte hänsyn till det obetalda hemarbetet och att en stor del av tjänsterna är obetalda. Sett till hur stor andel av det totala antalet arbetade timmar (både betalda och obetalda) som utgjordes av tjänster var Sverige ett tjänstesamhälle såväl 1964 som 2000. Tjänsteandelen ökade dock från 68 procent till 77 procent. Samtidigt minskade andelen arbetade timmar inom industrin från 24 procent till 19 procent. Andelen tjänster som utfördes som hemarbete minskade från 64 procent till 53 procent. Industrin och industrirelaterade tjänster har till och med ökat sin andel även av de arbetade timmarna, från 45 procent år 1964 till 48 procent år 2000 (se figur 3).

En stor del av expansionen av tjänstesektorn under andra halvan av 1900-talet kan med andra ord förklaras av en omvandling av tjänster från obetalda till betalda sådana och en omvandling av industrirelaterade aktiviteter från varuproduktion till industrirelaterade tjänster.⁴¹

Hur påverkas den historiska ekonomiska tillväxten om obetalt hemarbete inkluderas?

Det nominella värdet av BNP mäts i löpande priser. Volymvärdet av BNP mäts däremot i fasta priser genom att nominell BNP deflateras så att inflationskomponenten elimineras. Ekonomisk tillväxt mäts i regel som förändring i volymvärdet av BNP. Ett problem med volymmåttet på BNP är att deflatering kan ske på olika sätt, beroende på viktningen av de olika volymindex som BNP består av. Då det obetalda hemarbetet kan värderas på olika sätt, blir också viktningen olika beroende på metod.

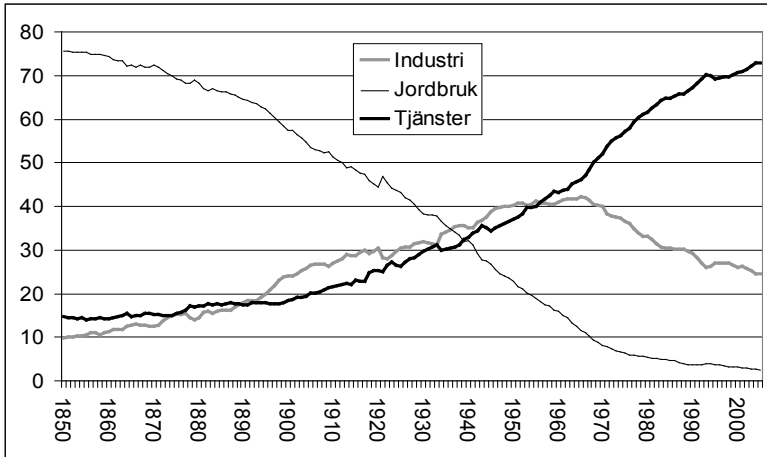
Tidsanvändningsstudierna kan användas för att skatta arbetstidens för-

40. Till "industriell varuproduktion" räknas tillverkningsindustri, reparationer, bygg- och anläggning. Till "industrirelaterade tjänster" räknas varuhandel, transporter, postväsende, telekommunikationer, bank, försäkring, fastighet och företagsstöd. Till "reproduktiva tjänster" räknas hotell, restaurang, rengöring, personlig service, ideellt arbete, betald hemhjälp och offentliga tjänster. "Tjänster" är summan av industriella och reproduktiva tjänster. "Industrirelaterade aktiviteter" är summan av industriell varuproduktion och industrirelaterade tjänster.

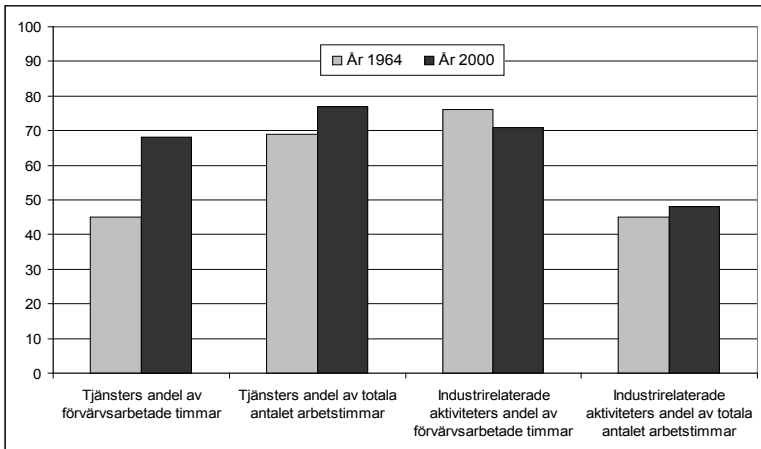
41. Se Edvinsson (2005).

Figur 2: Industrins, jordbrukets och tjänsters andel (i procent) av antalet sysselsatta 1850–2005

Källa: Edvinsson (2005) och "Nationalräkenskaper, detaljerade årsberäkningar 1993–2005 (publ. 29/2 2008)".

Figur 3: Tjänsters respektive industrirelaterade aktiviteter andel (i procent) av förvärsarbetade timmar respektive totala antalet arbetade timmar (inklusive obetalt hemarbete) åren 1964 och 2000

Källa: Bearbetningar av Edvinsson (2005), Socialstyrelsen (1965) och Statistiska centralbyrån (2003).
 Kommentar: Industrirelaterade aktiviteter består av industriell varuproduktion och industrirelaterade tjänster. I totala antalet arbetstimmar ingår både förvärsarbete och obetalt hemarbete.

ändringar, men de säger ingenting om volymtillväxten och produktivitetsutvecklingen för de tjänster som utförts som obetalt hemarbete. Endast grova beräkningar kan göras. Produktivetsförändringen för tjänster inriktade på människor, exempelvis vård och utbildning, är speciellt problematisk att mäta. Detta gäller även skattningar för den betalda sektorn. För exempelvis offentliga tjänster har det tidigare gjorts ett antagande om noll arbetsproduktivitetstillväxt i den officiella statistiken. Offentliga tjänster värderades då till *input*-värdet. Detta har nyligen ändrats i beräkningar av svensk BNP. Offentlig individuell konsumtion skattas numera till *output*-värde.⁴² Det finns dock en fara i att om man skattar produktionen som exempelvis antalet personer som genomgått en utbildning eller antalet barn som tas om hand på dagis, riskerar besparingar att registreras som en produktivetsökning trots att dessa kan slå mot verksamhetens kvalitet. För flera typer av aktiviteter kan därför antagande om noll arbetsproduktivitetstillväxt vara rimligare för att fånga *output*-värdets volymförändring.

Större delen av det obetalda hemarbetet utgörs av aktiviteter där produktivetsförändringen bör vara mätbar, och även om de inriktas mot människor görs det via bearbetningar av materiella produkter (t.ex. matlagning, tvätt, städning, inköp och transport av varor). Arbetsproduktiviteten för matlagning (inklusive avdukning och diskning), tvätt, städning respektive inköp kan mätas som antalet måltider, mängden tvätt i kilogram, städad golvyta respektive volymvärdet av inköpta varor per arbetad timme. Diskmaskinen, bättre ugnar, tvättmaskinen, dammsugaren och bilen har onekligen höjt produktiviteten för dessa aktiviteter väsentligt under 1900-talet. De fyra nämnda aktiviteterna utgjorde 68 procent av allt obetalt hemarbete år 1964, vilket sjunkit till 50 procent år 2000.

I en studie av kvinnors arbete i mindre lanthem år 1937 anges exempelvis tid för tvättarbete i minuter per kilogram tvätt under olika förhållanden.⁴³ "Handtvätt i gårdstvättstuga utan vattenledning och i övrigt primitiva förhållanden" tog 30 minuter per kilogram tvätt. "[M]askintvätt i 24 kgs maskin samt centrifugering" tog endast 4,8 minuter per kilogram tvätt exklusive varmmangling, och 10,8 minuter inklusive varmmangling. Modernare maskiner sänker denna tid ännu mera. En generell nedgång i tvättiden från 30

42. Statistiska centralbyrån (2007).

43. *Underlättandet av kvinnornas arbete i de mindre lanthemmen – Betänkande med förslag avgivet den 25 februari 1939 av 1937 års utredning angående det mindre jordbrukets arbetsförhållanden*, SOU 1939:6 (Stockholm 1939) s. 125.

minuter till 10,8 minuter under, säg, ett halvt sekel motsvarar en arbetsproduktivitetsökning på cirka 2 procent per år i genomsnitt.

Under perioden 1964–2000 ökade BNP med 2,3 procent per år och BNP per capita med 1,9 procent per år i genomsnitt.⁴⁴ Jag har gjort preliminära beräkningar på hur denna tillväxt har sett ut om det obetalda arbetet tas med i BNP, vilket baseras på de bearbetningar jag gjort av tidsanvändningsstudierna för år 1964 och 2000. Det måste betonas att dessa beräkningar är mycket osäkra.⁴⁵

Under antagande att förädlingsvärdet för en arbetad timme i obetalt hemarbete var lika stor som en arbetad timme inom den betalda sektorn samt att arbetsproduktivitetstillväxten inom obetald sektor var noll sjunker den genomsnittliga tillväxten dramatiskt, till 0,7 procent per år för BNP per capita under perioden 1964–2000 (se tabell 1). Under antagande att förädlingsvärdet för en arbetad timme i obetalt hemarbete var endast 25 procent av en arbetad timme inom den betalda sektorn samt att arbetsproduktivitetstillväxten inom den obetalda sektorn var noll sjunker den genomsnittliga tillväxten endast några promille, till 1,5 procent per år för BNP per capita.

Antaganden om en viss arbetsproduktivitet inom den obetalda sektorn ger högre siffror för den ekonomiska tillväxten. Under antagande, till exempel, att förädlingsvärdet för en arbetad timme i obetalt hemarbete var 25 procent av en arbetad timme inom den betalda sektorn samt att arbetsproduktivitetstillväxten inom den obetalda sektorn var 1 procent per år var den genomsnittliga tillväxten 1,6 procent per år för BNP per capita. Bara om den årliga tillväxten i arbetsproduktiviteten inom obetald sektor vore 2,3 procent eller högre skulle BNP-tillväxten inklusive obetalt hemarbete ha varit högre än BNP-tillväxten exklusive obetalt hemarbete. Det skulle förutsätta att produktiviteten inom obetalt hemarbete skulle ha behövt mer än fördubblas mellan 1964 och 2000. Detta är troligtvis ett mindre sannolikt scenario, men kan inte uteslutas.

44. Edvinsson (2005). Andra beräkningar av BNP-tillväxten ger ungefär samma värden.

45. Beräkningarna baseras på BNP från produktionssidan till baspris. För att skatta årliga volymförändringar har ett kedjeindex konstruerats av Fishers typ. Från produktionssidan är BNP summan av alla bruttoförädlingsvärden. Bruttoförädlingsvärdet är i sin tur summan av nettoförädlingsvärdet och avskrivningar på fasta tillgångar. Det som alltså behöver kompletteras till BNP mätt enligt gängse metoder är bruttoförädlingsvärdet inom obetalt hemarbete. I mina beräkningar har jag räknat separat för nettoförädlingsvärdet och avskrivningar på fasta tillgångar, och antagit en viss tillväxt för dessa två komponenter. Bland annat har jag antagit att avskrivningar på fasta tillgångar inom obetald sektor varit 3 procent av BNP mätt enligt gängse metoder, samt att volymvärdet av denna del av hemarbetets förädlingsvärde vuxit lika mycket som medeltillväxten i BNP enligt gängse metoder de tio föregående åren.

Tabell 1: Genomsnittlig årlig BNP per capita tillväxt inklusive obetalt hemarbete 1964–2000 under olika antaganden om det obetalda hemarbetets produktivitetstillväxt och relativa storlek

Nominell kvot mellan brutoförädlingsvärdet av en arbetad timme inom obetalt hemarbete och en timme inom förvärvsarbete:	Genomsnittlig arbetsproduktivitetstillväxt inom obetalt hemarbete:				
	0 % per år	1 % per år	2 % per år	3 % per år	4 % per år
0 (det obetalda hemarbetet exkluderas)	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
0,25	1,5	1,6	1,8	2,0	2,2
0,5	1,1	1,5	1,8	2,1	2,4
0,75	0,9	1,3	1,7	2,1	2,5
1	0,7	1,2	1,7	2,2	2,7

Källa: BNP-siffror från Edvinsson (2005).

Kommentar: Denna tabell tar inte hänsyn till att om antagandet om en viss arbetsproduktivitetstillväxt görs för obetalt hemarbete borde detta också göras för offentliga tjänster. Inte heller tas hänsyn till att kvoten mellan nominell produktivitet inom obetald och betald sektor kan ha ändrats mellan 1964 och 2000. Det obetalda hemarbete inkluderar endast sådant som utförts av personer i åldern 20–64 år.

Ett antagande om en arbetsproduktivitetssökning i obetalt hemarbete på mellan 1 och 2 procent per år mellan 1964 och 2000 är kanske det mest rimliga antagandet. Om vi dessutom antar att förädlingsvärdet för en arbetad timme inom obetalt hemarbete motsvarar 50 procent av en timme inom förvärvsarbete, skulle inkluderandet av obetalt hemarbete sänka tillväxten för BNP per capita med ungefär 0,1–0,3 procent per år i genomsnitt för perioden 1964–2000. Det handlar därför inte om någon större justering.

Produktivitetstillväxten inom det obetalda hemarbetet var dock antagligen mycket lägre för perioden under tidig industrialisering. Inkluderandet av obetalt hemarbete i BNP skulle därför antagligen ge en relativt sett mer positiv bild av tillväxten under 1900-talet jämfört med andra halvan av 1800-talet, och en mer positiv bild av tillväxten under andra halvan av 1900-talet jämfört med första halvan.

I internationell forskning har det även framhållits att inkluderandet av det obetalda arbetet kan ge en ny bild av kortsiktiga ekonomiska fluktuationer och kriser.⁴⁶ Minskat förvärvsarbete brukar på kort sikt substitueras med ett ökat obetalt hemarbete, medan ökat förvärvsarbete brukar leda till minskat obetalt hemarbete. Detta fenomen dämpar de kortsiktiga ekonomiska fluk-

46. Duncan Ironmonger, "Priorities for research on nonmarket work", *Feminist economics*, 2:3 (1996) s. 149–151.

tuationerna, som inte beaktas av det officiella BNP-måttet. Det empiriska materialet är dock alltför otillräckligt för att denna modell skall kunna testas för Sveriges del.

Slutsatser

I denna uppsats har möjligheten diskuterats att inkludera obetalt hemarbete i de historiska nationalräkenskaperna. Slutsatsen måste vara att ett sådant inkluderande är fullt möjligt. Men på grund av att det saknas mycket källmaterial (inte minst årligt genomförda tidsanvändningsstudier av hela befolkningen under hela året) kommer dylika beräkningar att vara mycket osäkra. För att beräkna historisk BNP inklusive obetalt hemarbete, måste det senare dessutom tilldelas ett fiktivt värde, och olika metoder och teoretiska utgångspunkter kan i det avseendet ge ganska olika resultat.

I artikeln hävdas att omvandlingen till ett tjänstesamhälle under efterkrigstiden i Sverige kan förklaras av två huvudfaktorer. Dels har det skett en omvandling av tjänster från obetalda till betalda sådana, inte minst genom ökad kvinnlig förvärvsfrekvens och den offentliga sektorns expansion. Dels har det skett en omvandling av arbete inom industrisektorn till industrirelaterade tjänster. Tjänstesamhället är inte ett nytt fenomen. Det är snarare genusarbetsdelningen och den industriella verksamhetens organisering som har förändrats.

Olika scenarier pekar på att BNP-tillväxten under efterkrigstiden mest sannolikt sjunker om det obetalda hemarbetet inkluderas, trots att det absoluta värdet av BNP skulle höjas kraftigt. Det ger en ny bild av den svenska ekonomins långsiktiga tillväxt. Däremot är det stora skillnader mellan olika beräkningar av tillväxttakten beroende på vad man gör för antaganden om det obetalda hushållsarbetets produktivitet i relation till det betalda arbetet och dess utveckling över tid. Troligtvis sänks den beräknade årliga BNP-tillväxten inte med mer än några promille om det obetalda hemarbetet inkluderas.

Tabell 2: Tidsanvändning för kvinnor och män ett genomsnittligt dygn samt totala arbetade timmar, åren 1964 och 2000

Typ av aktivitet	Tidsanvändning för personer 20–64 år, genomsnitt för alla, ett genomsnittligt dygn (inklusive helger och sommar) i timmar (t) och minuter (m)				Miljoner arbetade timmar i Sverige	
	Kvinnor 1964	Kvinnor 2000	Män 1964	Män 2000	Helåret 1964	Helåret 2000
Jordbruk					780	188
Tillverkningsindustri					2260	1404
Byggnadsverksamhet					652	401
Varuhandel, hotell och restaurang					1012	936
Kommunikationer					477	491
Finans, fastighet och företagsstöd					257	734
Rengöring					35	72
Personlig service					211	429
Hushållens ideella organisation					130	76
Offentlig sektor					874	1718
<i>Förvävarsarbete enligt NR</i>					6687	6449
Diskrepans NR och tidsstudier					312	437
<i>Förvävarsarb. exkl. arbetsresor</i>	2 t 24 m	3 t 2 m	6 t 6 m	4 t 13 m	6999	6886
Arbetsresor	0 t 11 m	0 t 19 m	0 t 30 m	0 t 28 m	564	743
<i>Förvävarsarb. inkl. arbetsresor</i>	2 t 35 m	3 t 20 m	6 t 37 m	4 t 41 m	7564	7630
Matlagning, diskning, avdukning	2 t 33 m	1 t 4 m	0 t 13 m	0 t 35 m	2269	1572
Städning av bostaden	1 t 33 m	0 t 31 m	0 t 16 m	0 t 17 m	1496	757
Tvätt, strykning	0 t 37 m	0 t 17 m	0 t 1 m	0 t 4 m	516	331
Underhållsarbete	0 t 5 m	0 t 22 m	0 t 41 m	0 t 36 m	626	920
Omsorg om egna barn	0 t 34 m	0 t 32 m	0 t 21 m	0 t 18 m	745	791
Omsorg om andra	0 t 7 m	0 t 9 m	0 t 0 m	0 t 7 m	94	262
Inköp av varor och tjänster	0 t 27 m	0 t 28 m	0 t 11 m	0 t 21 m	512	781
Övrigt hemarbete	0 t 46 m	0 t 48 m	0 t 8 m	0 t 41 m	744	1408
<i>Hemarbete, totalt</i>	6 t 41 m	4 t 12 m	1 t 50 m	2 t 59 m	7001	6821
Studier	0 t 2 m	0 t 24 m	0 t 4 m	0 t 17 m	80	577
Personliga behov (inkl. sömn)	10 t 29 m	10 t 38 m	10 t 16 m	10 t 10 m		
Fri tid	4 t 12 m	5 t 19 m	5 t 3 m	5 t 46 m		
Övrigt, okodbart	0 t 1 m	0 t 7 m	0 t 10 m	0 t 7 m		
<i>Totalt, alla aktiviteter</i>	24 t 0 m	24 t 0 m	24 t 0 m	24 t 0 m		
<i>Förvävarsarbete och hemarbete</i>	9 t 16 m	7 t 32 m	8 t 27 m	7 t 40 m	14565	14451
<i>Arbete och studier</i>	9 t 18 m	7 t 56 m	8 t 31 m	7 t 57 m	14645	15028

Källa: Bearbetningar av Edvinsson (2005), Socialstyrelsen (1965) och Statistiska centralbyrån (2003).

Förkortning: NR – nationalräkenskaperna

Economic growth, gendered division of labour and unpaid domestic services in historical perspective

This article discusses the significance of the inclusion or exclusion of unpaid domestic services in historical national accounts. In the official Swedish national accounts unpaid domestic services are not included in calculations of Gross Domestic Product (GDP), although international guidelines recommend the use of Household Satellite Account.

Based on the time use studies for 1964 and 2000/2001, the article analyses the period 1964–2000. During this period the proportion between hours worked in unpaid domestic services and paid work, respectively, did not change significantly. However, a fundamental change in the gendered division of labour took place. Men increased their share of unpaid domestic services substantially whereas women increased their share of paid work substantially.

The inclusion of unpaid domestic services in historical national accounts changes perceptions of long-term economic growth and structural change. For example, the increase in the relative size of the service sector during the second half of the 20th century can largely be explained by the increasing rate of participation of women in the labour market.

The article finds that the rate of economic growth in the post-war period would most likely be reduced if unpaid domestic services were to be included in GDP, but probably not by more than 0.1–0.3 percentage points per year.

Keywords: Gross Domestic Product, Historical National Accounts, Household Satellite Account, economic growth, domestic services, feminist economics, gender